

До історії міжнаціональних процесів в Україні (30-ті роки) (Продовження)*

Список скорочень

ОБНМ	— окружне бюро національних меншостей
ТЗЄТ	— Всесоюзне товариство по землевлаштуванню трудящих євреїв
ІНО	— інспектура народної освіти
ОВК	— окружний виконавчий комітет
ЦКНМ	— Центральна комісія національних меншостей при ВУЦВК
НО	— народна освіта
РВК	— районний виконавчий комітет
НКФ	— Народний комісаріат фінансів
Наркомснаб	— Народний комісаріат забезпечення
РПК	— районний партійний комітет
Б/к	— бібліотека
с/р	— сільрада
с/б	— сільбуд
н/п	— неписьменні
м/п	— малописьменні
райпо	— районний підвідділ освіти
ком.	— комуна
ВПІ	— Всеукраїнський протизойний інститут
НКОЗУ	— Народний комісаріат охорони здоров'я України

Док. № 36

Заключення на проект Маріупольського окрвиконкому
про виділення національних грецьких районів

Листопад 1926 р.

Проект виділення грецьких районів, розроблений Маріупольським окрвиконкомом згідно з постановою Президії ВУЦВК від 19 січня 1926 р., передбачає створення 6 грецьких районів за умови приєднання до Маріупольського округу від Сталінського частини території з проживанням на ній грецького населення.

Національний склад сільського населення Маріупольського округу, за даними перепису 1926 р., такий: всього населення 324582 чол. (100 %), з них українців — 198054 (61,02 %), росіян — 33560 (10,34 %), греків — 59797 (18,42 %), німців — 26727 чол. (8,23 %), решта 2 % — інші національності (євреї та ін.).

У наведених нижче районах Маріупольського округу є грецькі сільради, що проєктуються до об'єднання в грецькі райони.

Назва району	Кільк. сільрад	З них грецьк.	Всього населення	Греків	у %
1	2	3	4	5	6
Маріупольський округ					
1. Жовтневий	18	3	39644	6406	25
2. Старо-Керменчицький	9	2	25085	7039	27
3. Новоселівський	9	4	19560	8890	45
4. Республіканський (Володарський)	8	3	27533	8475	35
5. Старо-Каранський	13	4	31554	13446	47
6. Мангуський (Ялтинський)	5	2	18781	13372	80
Сталінський округ					
1. Велико-Янисольський	3	2	21421	10313	47
2. Андріївський (грец. част. приєднується за проєктом)	4	4	10500	9700	90
3. Старо-Бешівський (Стильський)	19	4	42222	12850	30

Зазначені райони Сталінського округу (В.-Янисольський і Стильський повністю, а з Андріївського лише грецькі Ради), а також повністю Павлівський український район, в якому налічується 42434 чол. населення, за проєктом Маріупольського окрвиконкому приєднуються до Маріупольського округу.

Загалом на всій території, що приєднується, налічується 144 470 чол. населення, з яких 33 тис. чол. становлять греки, а решту 110 тис. — українці. Привертає до себе увагу великий процент українського населення, що приєднується. Але ця обставина, як і те, що кордон між округами значно наближається до м. Сталіно (до міста від Стили 35 верст) пояснюється тим, що вирівнюється кордон між Маріупольським і Сталінським округами, а також тим, що до сільськогосподарського Маріупольського округу приєднується населення Сталінського округу, яке займається сільським господарством.

Проте найбільші переваги проєктом приєднання досягаються щодо адміністративного охоплення грецького населення, яке перебувало і в дореволюційний період у колишньому Маріупольському повіті. Завдяки приєднанню керівництво роботою серед греків зосереджується в одному округу й створюються сприятливі умови для об'єднання великої частини грецького населення в національні райони.

Значно полегшується можливість виділення міцного грецького району Велико-Янисольського шляхом віднесення до приєднаних до Маріупольського округу Велико-Янисольського району і частини Андріївського району великої грецької сільради з Маріупольського округу Старого Керменчика, яка є зараз єдиною грецькою Радою в Старо-Керменчицькому районі.

Точно так само за умови приєднання частини території Сталінського до Маріупольського округу можливе створення Старо-Гнатівського району з грецької частини Старо-Каранського району і грецьких сіл Жовтневого району. При цьому група українських сільрад Старо-Каранського району, що знаходиться на окржних кордонах разом з українськими сільрадами Сталінського округу, виділяються в окремий район.

Крім цих двох зазначених районів, створення яких в значній мірі залежить від приєднання грецьких сіл Сталінського округу, створюється Стельський район з 4-х великих грецьких сільрад. Перетворюється з Новоселівського району шляхом віднесення до м. Маріуполя с. Новоселівки і портового селища грецький район Сартанський з приєднанням до нього ще с. Чермальськ із Старо-Каранського району. Мангуський (Ялтинський) район перетворюється в грецький шляхом приєднання до нього з Новоселівського району Старо-Кримського і відділення від нього української сільради Стародубівки. Нарешті, з Володарського району відділяється М.-Янисольський грецький район з відділенням з нього ж українських сільрад в український район Бойовий.

Таким чином, одержуємо наступні грецькі райони:

Назва району	Кільк. сільрад	З них грец.	Всього населення	Греків	У %	Переважаюча мова
1. Велико-Янисольський	16	6	37475	23385	60	греко-татар. (120 % — лише еллінська мова)
2. Гнатівський	6	5	18344	14679	80	греко-татарська
3. Мангуський	6	4	18873	16353	89	50 % греко-татар. і 50 % еллінська
4. Мало-Янисольський	4	4	11000	10117	91	еллінська мова на 100 %
5. Сартанський	6	3	20716	10752	52	—
6. Стельський	4	4	13993	12850	91	50 % греко-татар. і 50 % еллінська

Два слова про мову греків у цих районах. У В.-Янисольському районі близько 20 % греків розмовляють еллінською мовою, решта 80 % — греко-татарською. В Гнатівському районі 85 % греків розмовляють греко-татарською мовою. В Мангуському і Стельському 50 % — греко-татарською і 50 % — еллінською мовами. Лише у М.-Янисольському і Сартанському районах розмовляють винятково еллінською мовою. Ця двомовність у деяких районах створила б найбільші труднощі в діловодстві, але останнє до відновлення повністю грецької писемності необхідно все одно вести ряд років українською чи російською мовами (відповідно до постанови Президії ВУЦВК від 19 січня 1926 р.).

Невеликі корективи, які необхідно внести у проект районів Маріупольського округу, такі: віднести Анадольську сільраду (нині Жовтневого району) не до Гнатівського, як це передбачено проектом, а [до] М.-Янисольського району, куди вона тяжіє і територіально, і за мовою (еллінська мова). Сільраду Бугас (нині Жовтневого району), яка в проекті ніде не згадується, слід приєднати до Старо-Гнатівського району.

Вважаю необхідним підтримати клопотання Маріупольського окрвиконкому перед ЦАТК'ой про затвердження проекту грецьких районів.

У разі неприйняття цього проекту виникає питання про створення грецьких районів у межах Маріупольського округу. Але при цьому відпадає можливість створення Старо-Гнатівського району, оскільки на кордоні Маріупольського округу залишається значна група українських сіл, які неможливо віднести ні до жодного району.

Здійснимо лише виділення трьох грецьких районів: Сартанського, Мало-Янисольського і Мангуського у тому вигляді, як окреслено вище.

У разі, якщо буде відкинута проект Маріупольського окрвиконкому, вважаю необхідним запропонувати до виділення зазначені три грецькі

райони з тим, щоб запропонувати Маріупольському окрвиконкому розробити новий проект створення Старо-Гнатівського району в межах існуючого адміністративно-територіального поділу Маріупольського і Сталінського округів, розробити проект Стельського (Бешівського) та В.-Янисольського грецьких районів.

Член ЦКНМ Ялі
ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. 232, арк. 115—118. Оригінал.

Док. № 37

Постанова ВУЦВК і РНК УСРР про заходи сприяння переходу кочових циган до трудового осілого життя

23 лютого 1927 р.

З метою сприяння переходу кочових циган до осілого життя і на основі постанови ЦВК і РНК Союзу РСР від 1 жовтня 1926 р. «Про заходи сприяння переходу кочових циган до трудового осілого способу життя» (Зб. зак. СРСР.— 1926.— № 67.— Ст. 507), Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет і РНК УСРР постановили:

1. Надати циганам, які бажають перейти до трудового осілого способу життя, право одержання землі за межами міста за п. «б» ст. 6 Земельного Кодексу УСРР, а в разі організації ними сільськогосподарських об'єднань — за п. «а» ст. 6 зазначеного Кодексу.

2. Наділення землею циган повинно проводитися на загальних основах шляхом переселення із земель державного колонізаційного земельного фонду УСРР та з призначених для УСРР земель колонізаційного фонду Союзу РСР.

Крім того, наділення циган землею може проводитися із земель фонду внутріокружного розселення, що перебуває у віданні окружних виконавчих комітетів, а також за ст. 46 Земельного Кодексу УСРР — із запасних невикористаних земель земельних громад.

3. На циган, які одержали землю в трудове користування за ст. 2 цієї постанови поширюються всі пільги, встановлені діючим законодавством для переселенців.

4. Наділення циган землею з міських земель і земель селищ міського типу провадиться на загальних основах розпорядженням органів місцевого (комунального) господарства, причому землі в забудовній межі міст і селищ міського типу надаються циганам лише на правах забудови.

5. Запропонувати уряду АМСРР і окружним виконавчим комітетам передбачити в своїх переселенських і розселенських планах відведення певної кількості землі для наділення циган, які бажають перейти до осілого способу життя.

Голова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету	Петровський
Заст. голови Ради Народних Комісарів УСРР	Сербиченко
Секретар Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету член Президії ВУЦВК	Гаврилін
З оригіналом вірно: Зав. протокольною частиною Секретаріату Президії ВУЦВК	Нещеретний

Копія вірна:
ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. 1, арк. 126. Склографічний прим. Опубл. в Збірнику
узакошень і розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України, 1927, ч. 6, ст. 37.

Док. № 38

Стаття голови ЦК нацменшостей при ВУЦВК т. Буценка
 «Про рівноправність мов на Україні» до редакцій газет
 «Коммунистис» та «Дер Штерн»

27 липня 1927 р.**

Закон про рівноправність мов, прийнятий ВУЦВКом, є актом надзвичайної політичної і практичної важливості не тому, звичайно, що він встановлює будь-які нові положення, надає мовам народів УСРР якісь нові привілеї і т. д. Питання про рівноправність мов у цьому розумінні було розв'язане ще на початку Жовтневої революції в перших декретах і деклараціях про рівноправність трудящих усіх національностей. Проте розгортання нашого будівництва, зростання нашого господарства, розвиток активності трудящих ставили перед нами протягом десятиріччя, що минає, багато разів завдання дальшого уточнення та вдосконалення нашого законодавства у цій та в інших галузях, щоб забезпечити участь у цьому будівництві всіх трудящих без національних відмінностей і щоб створити практичні умови для правильного проведення більшовицької національної політики в нашій пролетарській країні.

Чи значить це, що ми цим законом ставимо мови національних меншостей у привілейоване становище? Звичайно, ні. Але так само як ми проти асиміляції, так ми не ставимо за мету асимілювати будь-які окремі невеликі національні групи. Ми і проти нерівності. Проводячи ленінську національну політику, ми намагаємося створити умови для розвитку пролетарської культури на всіх мовах, які вживають трудящі.

Перемога пролетарської революції принесла звільнення численним національностям від царизму, в тому числі й багатомільйонній українській національності, заклавши основи радянської української державності.

Ось чому нам на Україні доводиться проводити роботу по здійсненню національної політики у двох напрямках. З одного боку, нам необхідно проводити українізацію і, з другого — забезпечити права національних меншостей. Але практичне розв'язання національного питання могло бути розгорнуте у перший період існування УСРР. Україна була плацдармом найжорстокішої громадянської війни з різними видами внутрішньої світової контрреволюції. Отже, пролетаріат повинен був тоді насамперед всю свою увагу спрямувати на боротьбу за збереження в своїх руках влади. Однак на 10-му році Жовтневої революції ми можемо підбити порядак з іншими деякі підсумки про наші досягнення на національному фронті, й підсумовуванням цих підсумків і є новий закон. Ми заявляємо в ньому, що теоретична суперечка про державну мову має поринути у мрях. Радянська влада в своїх законодавчих актах підкреслює рівноправність усіх мов і забезпечення прав усіх національностей. Ми, звичайно, не можемо заявити, що проведення національної політики досягло свого завершення. У нас на Україні робота по проведенню українізації ще далеко не закінчена, нам ще багато доведеться попрацювати над цим питанням, причому ця робота буде проводитися під безпосереднім керівництвом Комуністичної партії з таким розрахунком, щоб у найближчому майбутньому можливо буде провести українізацію на всі 100 %.

У той же час ми не повинні ослабляти темп роботи щодо розвитку радянського будівництва серед національних меншостей. Потрібно сказати, що на цьому фронті ми маємо значні досягнення, про що свідчить постанова Ради Національностей по доповіді Українського уряду про роботу серед нацмен-

шостей УСРР. Наші досягнення на цьому фронті підкреслювалися також на першій Всеукраїнській нараді працівників серед нацменів. Але ця робота ще не повністю закінчена, і нам доведеться ще раз вирішити ряд досить великих завдань практичного характеру.

За минулий період було проведено ряд досліджень життя, побуту, господарських і культурних умов національних меншостей і всі матеріали і висновки різних комісій переконують нас у тому, що лише шляхом організації національних ад[міністративно]-те[риторіальних] одиниць можна викликати велику активність серед трудящих нацменшостей і залучити їх більшою мірою до державного будівництва. Із загальної кількості 28 608 381 чол. всього населення міського — налічується 5050000, сільського — 23558381, з них українців — 20668352, росіян — 1295788, євреїв — 352732, поляків — 369612, німців — 359200, молдаван — 250725, греків — 94880, болгар — 92731, чехів — 13897, білорусів — 37207, інших — 33260. Ці дані ми вважаємо орієнтовними. Після остаточної розробки матеріалів перепису 1926 р. нам пощастить повністю виявити національні меншості як у місті, так і на селі.

Але національна належність населення певною мірою не збігається з розподілом населення по розмовній мові. Великі маси росіян і євреїв проживають у містах і становлять разом понад 60 % у містах з населенням більше 50000. Перепис населення міст 1923 р. дає такий національний склад міського населення, що змінився до цього часу у бік деякого зростання кількості українського населення.

З перепису 1923 року	Національний склад у процентах					
	Українці	Росіяни	Євреї	Поляки	Німці	Інші
У містах						
понад 100 тис.	22,71	39,01	31,99	2,41	0,80	3,08
понад 50—100 тис.	24,69	25,15	35,20	2,56	0,67	1,73
понад 20—50 тис.	39,29	26,77	28,91	1,95	0,63	2,45
понад 10—20 тис.	54,74	17,60	24,18	1,44	0,44	1,60
Менше 10 тис.	51,18	17,40	27,77	1,81	0,40	1,44
По УСРР	38,49	27,22	29,40	2,03	0,61	2,25

Міського населення по УСРР налічується 17,6 %, сільського — 82,4 %. Болгари, молдавани, білоруси і німці майже виключно проживають у селах, інші національності проживають у містах.

Ми не будемо зупинятися на нац[іональному] складі і належності до профспілок тієї чи іншої національності, хоча слід відзначити, що росіяни становлять абсолютну більшість у спілці гірників (58,6 %) і відносну — у будівельників (44,3 %), євреї — абсолютну більшість у швейників (73,5 %) і відносну — у шкіряників (48,6 %), друкарів (39,4 %) і Рабиса (39,8 %). Помітні групи поляків є у папірників, цукровиків і хіміків.

Членів індустріальних спілок найбільший процент у татар (91,6 %), росіян (66,7 %), латишів (47,4 %).

Культурний рівень деяких меншостей на Україні значно вищий від культурного рівня українців. Середня письменність на 1000 чол. така:

Національність	Міста	Сільська місцевість	У середньому по УСРР
Українці	395	269	283
Росіяни	601	278	454
Поляки	666	454	601
Євреї	662	548	651
Німці	843	598	623

Потрібно сказати, що пережитки національного гніту нацменшостей відбилися на ступені їх культурності.

Наші досягнення в галузі організаційної роботи серед нацменшостей полягають в організації 872 сільрад і 118 селищних Рад з метою кращого обслуговування нацменшинств на Україні. Крім того, на території УСРР організований 21 нацрайон, причому частина з них нині одержує законодавче оформлення. Цей захід дає нам можливість кращого обслуговування окремих нацменшостей. З другого боку, слід сказати, що переведення діловодства на мови нацменшостей дало значне збільшення кількості виборців, підвищення проценту їх участі в передвиборній кампанії, що є доказом правильного розв'язання національної політики.

Тут необхідно відзначити, що ніякого антагонізму, ніякого шовінізму під час проведення національної політики ми не зустрічали. Закордонна преса неодноразово указувала на те, що нац[іональне] районування приведе до нац[іонального] антагонізму і т. д. Навпаки, ми зустрічаємо повне співчуття з боку всієї радянської громадськості в цьому відношенні. Так, виділення національного єврейського району Сейдеменухівського в Херсонському округу було схвалене на всіх районних і на окружному з'їздах Херсонщини. Проте ми не повинні приховувати і того, що спостерігається ще ряд недоліків під час здійснення національної політики на Україні. Основним недоліком є відсутність кваліфікованих працівників, які добре володіли б національними мовами. Це особливо спостерігається серед польського, грецького і молдавського населення. Відсутні також секретарі нац[іональних] сільрад, діловоди, технічні робітники, які володіють мовами нацменшостей. Цим питанням зараз зайнявся робітничо-селянський уряд і вся партія.

Місцевим виконкомам слід подумати над тим, щоб організувати короткотермінові курси для підготовки працівників в [національно]-адмін[істративних] одиницях.

Закон про рівноправність мови і сприяння розвитку української культури, затверджений Президією ВУЦВК 6 липня, дає нам можливість підійти до обслуговування нацменшостей. Ми видаємо декрети, ми узаконюємо наші практичні досягнення в роботі серед нацменшостей для того, щоб мати повну і широку можливість проявити ініціативу, використати знання всіх національних меншостей у будівництві робітничо-селянської держави.

Наша національна політика, її практичне здійснення підлягали перевірці в такому верховному органі спілки, як Рада Національностей ЦВК СРСР. Доповідь Українського уряду про роботу серед нацменшинств не зустріла заперечень з боку Ради Національностей, і це свідчить про правильне розв'язання нацполітики на Україні, про правильне обслуговування потреб всього нацменнаселення. Всі напади, що мали місце на одній із сесій ЦВКу СРСР, поринули у мрях. Слід сказати, що ці напади були засновані на неправдивих інформаціях, якими інколи користуються окремі фейлетоністи.

Ми йдемо по шляху рішучої боротьби з проявами шовінізму, ми йдемо по шляху рішучої боротьби з усіма дрібнобуржуазними елементами, які намагаються використовувати нашу національну політику для своїх класових цілей, для зміцнення свого панування серед відсталих національностей. Але, з другого боку, ми робимо все, що необхідне для забезпечення більш широкого розвитку національного будівництва, й надалі ми будемо рішуче проводити ленінську національну політику і забезпечимо права і рівноправність мов усіх національних меншостей, а це забезпечить нам правильні шляхи господарського і культурного будівництва серед нацменнаселення.

(А. Буценко)

ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. 354, арк. 129–134. Копія.

Док. № 39

Доповідь представника Наркомату закордонних справ УСРР на нараді ЦК нацменшостей ВУЦВК про заходи щодо переселення нацменшостей

20 червня 1928 р.

1. Політичні та господарчі завдання, взагалі переселення полягають: а) в освоєнні необжитих територій, б) в розгрузці аграрно перенаселених районів та поліпшенні сільського господарства.

2. Крім основних завдань, які ставить собі уряд під час проведення переселенських міроприємств з аграрно перенаселених районів, при переселенні нацменшостей ставляться ще два завдання: 1) Утворення національних груп з переселенців відповідної національності та утворення в зв'язку з цим населених пунктів однієї національності для правильного та нормального соціально-культурного їх обслуговування; 2) Втягнення до сільськогосподарських промислів та занять населення нацменшостей, яке в більшості до революції було позбавлено можливості працювати на землі.

3. Відповідно до вказаних завдань щодо переселення нацменшостей заброньовані колфонди Півдня України в районах, які дають можливість полегшення культсоціального обслуговування переселенців нацменшостей, здебільшого переважно в тих районах, де вже мешкає населення відповідної національності. Крім цього, оселення нацменшостей компактними масами з утворенням з них сільськогосподарських об'єднань, колективів й т. ін. полегшує самий процес переселення.

4. Для переселення нацменшостей на українських колфондах заброньовано: для переселенців-євреїв у Херсонській, Запорізькій, Маріупольській, Одеській та Мелітопольській округах 150 тис. гектарів площі колфонду, з них 25 тис. гектарів меліюфонду (Олешківські піски), для німців визначено колфонд в Мелітопольській окрузі (Молочанський та Пришибський райони), на які переселено 377 дворів; для молдаван з АМСРР вилучено 48 тис. гектарів колфонду в Одеському та Першомайському округах; для болгар було видано наряд на 155 дворів для оселення їх у Першомайській і частково Одеській округах; для циган підготовляється площа колфонду на переселення до 400 дворів і для поляків в Херсонській окрузі заброньовано колфонди для переселення тієї кількості, яка зараз встановлюється на місцях земельними органами шляхом виявлення серед польського населення бажаних.

5. На відведеній [площі] колфонду України, для переселення нацменшо-

стей рахуються оселеними: євреїв — 3100 дворів, німців — 377 дворів, молдаван з АМСРР на спеціально вилученій площі заселення ще не закінчилось. Крім цього, в біжучому році видаються наряди на переселення циган, яких підраховано переселити до 500 родин.

6. Відповідно до постанови РНК колонізаційні фонди Півдня України заселяються переселенцями з найбільш перенаселеної частини України з погрансмуги. Тому й фонди для нацменів заброньовані для використання переселенцями нацменшостей, за деяким винятком, з погрансмуги.

7. В зв'язку з особливими умовами переселення нацменшостей робота як по відборі контингентів переселенців, так і по обслуговуванню переселенців в місцях водворення й виходу провадилась НКЗС та його місцевими органами сумісно з ЦК нацмен при ВУЦВКу та окрбюро нацменів.

8. Відбір контингенту переселенців проводився на основі загальних вимог, встановлених для переселенців на Південь України щодо родинного складу та матеріальної забезпеченості, цебто — родинний склад — 5 їдців при 3 працездатних та майна на 500 крб., за винятком переселенців-євреїв, відносно яких були припущені зміни, в зв'язку з існуванням громадських організацій, що брали участь в допомозі переселенцям в місцях водворення. В зв'язку з цим переселенці-євреї до 75 % мали забезпеченість до 150 крб., 20 % — до 300 крб. й у 5 % — зверх 300 крб.

9. В місцях водворення переселенці нацменшостей обслуговуються загальним переселенським апаратом НКЗС, за винятком переселенців-євреїв, які обслуговуються, крім вказаного, громадськими організаціями ТЗЕТ, Агро-Джойнт, ЕКО та ОРТ.

10. В зв'язку з вичерпанням колфонду на Півдні України й переведенням в подальшому переселення на союзні колфонди одним з головних завдань переселення нацменів на союзні колфонди являється забронювання на цих колфондах відповідної площі для заселення переселенцями нацменшостей, причому відводи ці повинні бути зроблені по можливості в місцях, де вже мешкають відповідні національності. Відводом Бірсько-Біджанського району на Далекому Сході для переселенців-євреїв — питання вирішується про бронювання фондів для євреїв й залишається відкритим питання про бронювання землі на союзних колфондах для решти нацменшостей на Україні.

ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. 369, арк. 95—97. Копія.

Док. № 40

Повідомлення про стан роботи серед національних меншостей України, їх соціальний склад, структуру

Вересень 1929 р.

1. ХАРАКТЕРИСТИКИ МАЛОКІЛЬКІСНИХ НАЦМЕНШОСТЕЙ

Склад малокількісних нацменшостей, їх географічне розміщення

Крім росіян, євреїв, поляків, німців, болгар та греків до інших нацменшостей можна віднести більш-менш значні групи окремих національностей, які заховали свої національні особливості. Найбільш численними групами таких національностей є молдавани поза АМСРР (85375 нас.), білоруси

(75842 нас.), татари (22284 нас.), чехи (15905), цигани (13578 нас.), вірмени (10631), латиші (9129), литовці (6789), албанці (3023). Караїми, ести, грузини, мордвини, шведи, чуваші, хинці, айсари й інші становлять незначні групи населення. Всі ці малокількісні нацменшості становлять 1 % населення УСРР.

Географічне розміщення цих національностей характеризується так: основна маса молдаван живуть в Зінов'ївській, Одеській, Першомайській, Миколаївській округах, в інших округах вони мешкають невеличкими групами.

Білоруси розміщені в 28 округах, найбільш компактними масами вони живуть у Миколаївській, Дніпропетровській, Сталінській, Київській, Артемівській округах.

Татарське населення населяє головним чином Донеччину: Сталінську, Луганську та Артемівську округи.

Чехи живуть компактними масами на Волинщині, Київщині, Коростенщині, Бердичівщині, Шепетівщині, невеличкими групами в інших округах.

Цигани розпорошені невеличкими групами майже по всіх округах України. Вірмени, латиші, литовці живуть невеличкими групами у великих містах, головним чином в Харкові, Києві, Одесі, Дніпропетровську, Сталіно та інш.

Албанці населяють Мелітопольщину; шведи — Херсонщину. Всі інші малокількісні національності розпорошені невеличкими групами по містах України.

Соціальна структура малокількісних нацменшостей

Якщо взяти процент міського та сільського населення цих нацменшостей, то майже виключно сільськими нацменшостями будуть албанці, молдавани, шведи, чехи, цигани, всі інші малокількісні нацменшості — майже виключно міські:

	Міське	Сільське		Міське	Сільське
Ассірійці	99,4 %	0,6 %	Литовці	73,1 %	26,9 %
Караїми	94,6 %	5,5 %	Білоруси	49,1 %	50,9 %
Вірмени	90,1 %	9,9 %	Чехи	23,5 %	76,5 %
Мордвини	87,9 %	12,1 %	Цигани	18,7 %	81,3 %
Хинці	80,5 %	19,5 %	Шведи	13,8 %	86,2 %
Корейці	80,8 %	12,2 %	Молдавани	6,5 %	93,5 %
Латиші	76,3 %	23,7 %	Албанці	1,1 %	98,9 %
Татари	75,2 %	24,8 %			

Соціальна структура селянства дрібних національностей, за винятком молдаван, різко відмінна в порівнянні зі структурою українського села наявністю значного розшарування заможньо-куркульської частини села, особливо у чехів. Особливістю чеського господарства є культура хмелю. Міські малокількісні нацменшості різко відрізняються наявністю в одних переважної кількості індустріального пролетаріату (латиші, литовці, татари) та майже повна відсутність зайнятих у великій промисловості серед вірменів, ассірійців, хинців, грузинів, де переважають кустарі, дрібні торговці та декласоване населення. Більшість вірмен та майже всі ассірійці є

селяни-біженці імперіалістичної війни. Ассірійці майже виключно займаються чисткою взуття.

Але найбільш відмінною з дрібних національностей є цигани через вікові звички до кочового життя (на 70 % цигани кочують); більшість їх займається баришуванням, кустарництвом.

У складі профспілок, за переписом 1926 р., є 7906 білорусів (головним чином працюючих на транспорті), 7571 татарин (майже виключно гірники), 2334 латиші (металісти), 978 чехів.

Культурний стан малокількісних нацменшостей

Майже всі малокількісні нацменшості (за винятком циган, ассірійців, молдаван) мають значно вищий процент письменних в порівнянні з українським населенням. Понад 50 % письменних мають такі нацмени: татари — 54,5 %; вірмени — 62,9 %; чехи — 74,5 %; литовці — 74,7 %; латиші — 86,1 %; караїми — 89,7 %. Нижче від 50 %: албанці — 46,0 %; ассірійці — 20 %; цигани — 7,8 %.

Процент письменних рідною мовою до загальної кількості письменних становить: у албанців — 0,4 %; у циган — 8 %; білорусів — 4,6 %; караїмів — 13,9 %; мордвинів — 22,4 %; литовців — 26 %; вірмен — 56,5 %; латишів — 60,3 %; грузинів — 56,8 %; чехів — 66,4 %; татар — 74,8 %. Серед інших малокількісних нацменшостей — 54,2 %.

Таким способом майже зовсім неписьменні рідною мовою албанці, цигани (відсутність письменності) і білоруси (російська асиміляція).

Національні побутові особливості малокількісних нацменшостей

За винятком білорусів, караїмів та литовців, де процент вживаючих мову своєї національності є дуже малий (19,7 %, 29,0 % і 34 %), всі інші дрібні національності в значній мірі заховали мову своєї національності; албанці вживають мову своєї національності на 96,3 %; татари — 88,8 %; чехи — 84,8 %; вірмени — 70,7 %; мордвини — 75,5 %; латиші — 59,6 %; грузини — 55,1 %.

Це свідчить про те, що процес асиміляції по окремих дрібних національностях зайшов досить далеко, й особливо серед білорусів. Для порівняння можна навести українське населення, яке вживає мову своєї національності на 94,0 %.

Обстеження, яке було проведено серед білоруського населення ЦКНМ, свідчить про те, що половина білоруського населення майже втратила свою рідну мову і бажає залишитись з російською мовою навчання в школі та в радянському апараті.

Албанські села вживають поруч з турецькою мовою болгарську. Лише в останні часи помітна тенденція до вимог обслуговування їх рідною мовою.

Поширення окремих релігійних культів серед малокількісних нацменшостей накладає специфічний відбиток на їх побут, що іноді різко відмінний від побуту українського населення. Православ'я — в албанців, у більшій частині білорусів, грузинів, молдаван, циган та частини чехів; лютеранство — у шведів, чехів, латишів, естів; католицизм — у частини чехів, литовців; греко-католицизм — у вірмен, ассірійців; магометанство — у татар, лезгинів й іудейська секта — у караїмів. Серед циган та ассірійців алишились пережитки родового укладу, зокрема, в ассірійців — кривава юмста, калим тощо.

Політичне становище

Наявність великої частини заможних господарств в албанських, шведських, чеських селах при слабкості нашого обслуговування і керівництва соціально-політичними процесами села викликає великий вплив з боку куркулів на бідняцько-середняцьку частину села під гаслом національної єдності. Не урахування національних особливостей і потреб шведів, повна відсутність керівництва шведським селом дало змогу ворожим елементам, зв'язаних із закордоном, організувати масовий антирадянський еміграційний рух серед шведів. КНС в селах малокількісних нацменшостей слабкий і не відіграв належної політичної ролі. В 13 чеських сільрадах є два осередки КП(б)У і один осередок ЛКСМУ, в шведських та албанських селах цих організацій немає. Більш широко охоплені комуністичними організаціями молдавські та білоруські села.

Поруч з тим, що серед латишів, литвинів, татар, вірменів, китайців мається значне проширення комуністів та комсомольців, майже зовсім нема комуністів — циган та ассірійців.

До останніх років серед вірменського населення була досить широко розгорнута діяльність дашнаків; була помітна тенденція серед ассірійців та вірмен до утворення екстериторіальних некласових об'єднань.

В зв'язку з проведенням у життя постанов першої організаційної наради нацменів помітне значне поліпшення настрою серед малокількісних міських нацменшостей. Цигани виявили здорове відношення до заходів радвлдади щодо втягнення їх до осілого життя та продуктивної праці.

ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. 452, арк. 42—43 зв. Копія.

Док. № 41

Постанова Секретаріату Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету про обстеження роботи серед нацменшостей на Україні

10 травня 1930 р.

Вислухавши доповідь інструктора ЦВК СРСР т. Шишканова про стан роботи з обслуговуванням національних меншостей на Україні, Секретаріат ВУЦВК відзначає, що наслідком правдивої національної політики радянської влади та вживання як у центрі, так і на місцях низки конкретних заходів мається ряд істотних та значних досягнень у забезпеченні прав, піднесенні культурного та господарського рівня національних меншостей і втягненні їх у соціалістичне будівництво. Досягнення ці позначилися:

1. В поліпшенні господарського становища національних меншостей, що за його показчик є: а) постійне зростання посівних площ, б) значне збільшення питомої ваги технічних культур, в) розвиток городництва, садівництва й, зокрема виноградарства, г) високий темп розвитку машинізації та тракторизації сільського господарства, що йде попереду пересічно українського (всі національні райони обслуговуються машинно-тракторними станціями), д) масове залучення до виробничої, промислової та хліборобської праці єврейської містечкової бідноти.

2. На базі машинізації та інтенсифікації сільського господарства, задовільного кооперування селянських господарств і правдивої кредитної політики є успішне зростання колективізації сільського господарства національних меншостей, що в степовій смузі охоплює 55—60 % госпо-

дарств, а в Поліссі не набагато відстає від пересічно окружного відсотка (на 6 %) через особливі труднощі, що впливають з переваги хутірської форми землекористування.

3. Піднесення матеріального добробуту супроводжувало зростання культурного рівня національних меншостей. Зростання культурного обслуговування нацменшостей характеризується значним поширенням сітки шкіл початкової професійної та політичної освіти, збільшенням відсотка охоплення школою дітей соцвихівського віку (по всіх округах не нижче за загальноукраїнський відсоток), широким розвитком сітки вищих учбових закладів по підготовці кадрів народної освіти, педтехнікумів, відділків ІНО. Найважливішим чинником в розвитку національно-культурного будівництва нацменшостей є організація польської кафедри та Інституту єврейської культури при Всеукраїнській Академії наук.

4. Посилене залучення національних меншостей до радянського будівництва та піднесення їх активності досягнуто в спосіб збільшення рік у рік сітки національних адміністративних одиниць (1085 сільрад, 109 селищних Рад, 27 районів) і пристосування радапарату по районах компактних мас нацменшостей до обслуговування їх рідною мовою. При тому в головному процес створення нацрайонів та сіл закінчено. Велику роботу проведено також по лінії створення національних судових камер і міліцейських дільниць та районів.

5. Значно також поширено видання підручників, підручної літератури тощо мовами нацмен (збільшення видавничої діяльності в 2,5 раза), так само й періодичної преси.

Поряд із цим Секретаріат ВУЦВК відзначає такі хиби:

В ділянці радянського будівництва

1. Підготовка провідних та технічних кадрів для роботи по нацрайонах та сільських незадовільна (немає курсів для голів нацрад, не вистачає курсів для підготовки технічних робітників).

2. Переведення діловодства на рідну мову по нацрадах далеко не в закінченому стані. Є випадки, коли діловодство не ведеться рідною мовою навіть по тих сільрадах, де голови та секретарі володіють мовою даної національності.

3. Висунення нацменшостей на провідну роботу в апарат РВК змішаних районів, як і в окружні та центральні установи — незадовільне.

4. За великої кількості директив ВУЦВК щодо посилення роботи серед нацменшостей квола перевіряється їх виконання, особливо окрвиконкомами (останніх з доповідями про роботу серед нацменшостей не викликається).

5. Провід роботою німецьких та чеських нацрад (чеською лінією через брак нацробітників по вищепоставлених органах) не на належній висоті і робота має часом казенний характер, без організації наймитсько-бідняцького та середняцького активу, за значного впливу куркульсько-попівських елементів.

6. Наймитство захищається незадовільно й не залучається до громадської роботи.

7. З просуненням книжки у національні райони та в райони з компактними масами національних меншостей їх мовами зовсім не гаразд, особливо в господарсько-політичних кампаніях.

8. Школи по національних районах та селах забезпечено підручниками на 60 %, а семирічки — на 20—25 % рідною мовою. Сітка шкіл не задо-

вольняє людності усіх національних меншостей рівномірно; якщо ж задовільніше обслуговуються німці і євреї, то гірше — поляки і чехи.

9. Особливо слід відзначити незабезпеченість шкіл шкільними приміщеннями. Є випадки, коли по німецьких селах школа під одним дахом з кірхою.

10. Політосвітні установи найгірше обслуговують німецьку людність.

11. Неприпустимо квола робота видавництв, що видають грецьку та чеську літературу.

Щоб всебічно поліпшити обслуговування національних меншостей, поживавити роботу по нацрайонах та нацсільрадах і піднести активність наймитських та бідняцько-середняцьких мас селянства в усіх ділянках радянського будівництва, Секретаріат ВУЦВК постановляє:

1. Запропонувати всім наркоматам та окрвиконкомам посилити роботу: а) щоб піднести рівень сільського господарства нацменшостей і б) більше залучити широкі маси, переважно єврейської містечкової декласованої бідноти, до виробничої, промислової та хліборобської праці.

2. Перевести діловодство на рідну мову по нацрадах, що їх забезпечено відповідними технічними робітниками, до 1 серпня поточного року, а по решті нацрад — селищних та райрадах — не пізніше 1 жовтня 1930 року остаточно.

3. В двомісячний реченець*** розробити план висунення з робітничих та бідняцько-середняцьких мас національних меншостей на провідну роботу в райони (змішаних органів), окружні та центральні установи.

4. Щоб забезпечити нацради та райони кадрами робітників в усіх ділянках радянського будівництва, ЦК нацмен в десятиденний реченець подати на затвердження Секретаріату ВУЦВК докладно розроблений та погоджений план підготовки й перепідготовки робітників та активу по нацрадах і районах.

5. Розробити календаря заслуховування на Секретаріаті доповідей про роботу серед нацменшостей окрвиконкомів тих округ, що мають велику кількість нацменшостей.

Рекомендувати окрвиконкомам скликати в травні — червні поширені окружні наради нацробітників (райвиків, сільрад, КНС, колгоспів, культосвітніх установ і наймитсько-бідняцького позапартійного активу німців, поляків, болгар, греків, молдаван (для німців окремо), на яких поставити доповіді виконкомів, органів наросвіти та охорони здоров'я і сільгоспкооперації про їх роботу серед нацменшостей.

6. ОВК вжити рішучих заходів, щоб поживавити роботу нацкомісій і нацбюро по виконкомах, домогтися плановості в їх роботі, піднести авторитетність та зробити їх справжніми помічниками виконкомів у посиленні роботи серед національних меншостей.

7. Націнструкторів окрвиконкомів використати на роботі лише серед національних меншостей, звільнивши їх від загальної роботи.

8. Прикріпити на півроку до районів з німецькою, чеською та польською людністю окремих членів президій окрвиконкомів і окружних робітників, а до сільрад цих національностей — членів президій райвиконкомів та районних відповідальних робітників, зобов'язавши їх не менш щотижня два місяці працювати в пункті прикріплення.

9. Повести рішучу боротьбу з окремими випадками неухважного ставлення до потреб та запитів національних меншостей від деяких радянських установ і постійно наглядати за виконанням усіх законів щодо національних

меншостей, притягаючи винних у порушенні цих законів до суворой відповідальності.

В ділянці культурно-соціальної

1. З наступного року поширити для нацменшостей (німців, поляків, болгар, греків, молдаван та чехів) сітку шкіл-семирічок, сільськогосподарських профшкіл, робфаків, педагогічних та сільськогосподарських технікумів і відповідних нацвідділків по українських технікумах.

2. Збільшити кількість та розмір стипендій для наймитських та бідняцьких дітей (особливо колгоспників), що навчаються по школах підвищеного типу та профосвіти. Терміново відшукати кошти, щоб збільшити харчування дітей бідноти по німецьких інтернатах.

3. Забезпечити провід над роботою нацшкіл (особливо німецьких) від районної та окружної інспектури народної освіти. Вважати за цілком неприпустиме залишення німецьких шкіл Волинщини без інструктування.

4. План шкільного будівництва на 1930 р. та п'ятирічний план уточнити в національному розрізі, з обліком необхідності поширити нове будівництво по німецьких селищах, в зв'язку з браком в них спеціальних шкільних приміщень.

5. Щоб поліпшити соціальний склад німецького навчительства, відкрити річні курси для підготовки німецьких навчителів з робітничої та бідняцько-середняцької молоді, що скінчила семирічку.

6. Щоб підготувати німецьку, польську, болгарську та чеську наймитсько-бідняцьку молодь у робфаки, доручити НКосвіти організувати влітку поточного року 3-місячні курси, а також тимчасово відкрити річні підготовчі групи по відповідних педагогічних та сільськогосподарських технікумах.

7. З наступного бюджетового року поширити сітку політосвітустанов по німецьких колоніях, збільшивши асигнування на їх обладнання й утримання.

8. Зобов'язати Всеукраїнську фотокіно управу терміново організувати випуск фільмів німецькою, єврейською, польською, болгарською та чеською мовами. Зобов'язати відповідні організації посилити обслуговування нацселищ пересувним кіно.

По всіх гучномовних радіостанціях України організувати пересилання мовами цих нацменшостей.

9. Зобов'язати укрфілію Центрвидаву поширити план видавничої роботи, щоб цілком постачати підручники нацшколам з наступного року.

10. Організувати безперебійне просунення нацлітератури в національні райони та в райони з компактною людністю нацменшостей, зобов'язавши відповідні радянські та господарські органи передбачити в своїх бюджетах суми на передплату нацлітератури.

Лінією охорони здоров'я

1. Посилити будівництво лікарняних установ по нацрайонах, відповідно до цього уточнити у національному розрізі план нового будівництва на 1930 р. та п'ятирічний план будівництва.

2. В організовуваних заходах до обслуговування колгоспів з особливою повнотою врахувати нацколгоспи.

3. До всіх німецьких районів та районів з великою кількістю німців герміново надіслати лікарські загоны [для] боротьби з трахомою.

4. Організувати терміново видання літератури та плакатів мовами — німецькою, польською, болгарською, грецькою та єврейською по боротьбі з захворюваннями, характерними для кожної національності і забезпечити збільшення видань санітарно-гігієнічної літератури загалом.

5. Провести контракцію учнів мед[ичних] вузів з молоді нацменшостей.

Щоб поживити роботу серед нацменшостей, цілокупно, винести на обговорення радянської громадськості питання роботи серед нацмен та організувати актив пролетарських та бідняцько-середняцьких мас нацменів навколо цієї роботи, вважати за необхідне скликати окружні та республіканські наради в питаннях роботи серед нацмен з широкою участю в цих нарадах усєї пролетарської громадськості.

Оргінструкторові сумісно з ЦКНМ в десятиденний реченець подати на затвердження Секретаріату план скликання цих нарад.

ЦДАВО України, ф. 1, оп. 6, спр. 10, арк. 72—73. Друкарський прим.

(Далі буде)

Документи підготували: *Л. В. Яковлева* (Київ), *А. П. Огіньска* (Київ)

* Початок див.: УІЖ.— 1990.— № 6, 8, 10, 11, 12; 1991.— № 1, 2.

** Дата супровідного листа.

*** Строк.